

دانشگاه ایلام

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته الهیات (فلسفه و کلام اسلامی)

بررسی تطبیقی نظریه ملا صدرا و اسپینوزا درباره «انسان اخلاقی»

توسط:

پریچهر میری

استاد راهنما:

دکتر رضا رضازاده

استاد مشاور:

دکتر علیرضا حسن پور

شهریورماه ۹۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خدا

بررسی تطبیقی نظریه ملا صدرا و اسپینوزا دربارهٔ انسان اخلاقی

توسط:

پریچهر میری

پایان نامه ارائه شده به تحصیلات تکمیلی دانشگاه به عنوان بخشی از فعالیت های تحصیلی لازم برای اخذ درج
کارشناسی ارشد

در رشته:

الهیات و معارف اسلامی - فلسفه و کلام اسلامی

از دانشگاه ایلام

ایلام

جمهوری اسلامی ایران

در تاریخ ۱۳۹۱/۶/۲۹ توسط هیأت داوران زیر ارزیابی و با درجه به تصویب رسید.
دکتر رضا رضازاده، استاد یار گروه الهیات دانشگاه ایلام (استاد راهنما)
دکتر علیرضا حسن پور، استادیار گروه الهیات دانشگاه ایلام (استاد مشاور)
دکتر شمس اله سراج، استادیار گروه الهیات دانشگاه ایلام (داور داخلی)
دکتر سید رحمت الله موسوی مقدم، استادیار گروه معارف دانشگاه علوم پزشکی ایلام (داور خارجی)

شهریور ۱۳۹۱

به نام او که به من بخشید تا تقدیم کنم

تقدیم با همه کوچکی ام به

مولی مستقیان امیر مؤمنان علی (ع)

اینجاست که خاموش می شود اندیشه و کلام از بیان لطف و

بزرگی ایشان

سپاسگزاری

بیان می‌دارم نهایت قدردانی خویش را خدمت استاد کرامت‌مندی جناب آقای دکتر رضارضا زاده که همواره با ارشادهای ارزنده چراغ راهم بودند و راهبر اینجانب در نگارش این اثر بودند و نیز از استاد ارجمند جناب آقای دکتر حسن پور، به پاس یاری و هم‌ایشان شکر و تقدیر می‌نمایم. همچنین نهایت شکر و قدردانی از استادان ارجمند جناب آقای دکتر شمس‌اله سراج و جناب آقای دکتر محمد علی اکبری که در طول تحصیل از محضرشان بهره‌بردیم

و

ممنونم از پدر و مادرم

قدر می‌نهم مهر خاموش و عاشقانه‌شان را که سوختند تا ساخته شوم

و با سپاس و یاد فراوان از:

سهیلا، سودابه و مرگانه میری؛ و مهدی عزیزم که با محبت خویش همواره مرا و امدار لطف خویش ساختند

و

دوستان عزیزم مناز مظفری فر، مریم سجادی، همسفران این دیارم.

چکیده

اندیشه و آرزوی دست‌یابی به «انسان اخلاقی» همواره ذهن بسیاری از اندیشمندان و فلاسفه را به خود مشغول می‌داشته است. ملا صدرا و اسپینوزا دو فیلسوف متعلق به دو بافت متفاوت فکری- فرهنگی در باب انسان اخلاقی اندیشیده اند. در این پژوهش تلاش شده تا به جنبه‌های مختلفی از آراء این دو پرداخته شود. مباحث مربوط به پایان‌نامه در چهار فصل تنظیم شده است. در فصل اول خاستگاه تاریخی نظریه انسان اخلاقی طرح شده است. در فصل دوم نظریه اخلاقی ملا صدرا و اسپینوزا بر اساس سه نظریه معروف غایت‌گرایی، وظیفه‌گرایی و فضیلت-گرایی بررسی شده است؛ سپس در فصل سوم دیدگاه‌های این دو فیلسوف در مورد فضائل شرح و تبیین شده است. در فصل پایانی نقش متافیزیک در نظریه اخلاقی ملا صدرا و اسپینوزا مورد پژوهش قرار گرفته است.

مهمترین شاخصه انسان اخلاقی ملا صدرا و اسپینوزا وجه دینی (معنویت) است. هر دو میان اخلاقی زیستن و خدا باوری پیوندی ناگسسته ایجاد می‌کنند. انسان اخلاقی در الگوی فکری ملا صدرا در اوج خود به دلیل درک حضور همه جانبه خدا و دریافت نگاه نابی که بر او دارد اغلب رنگ عارفانه به خود می‌گیرد و پس از طی سفرهای چهارگانه به فناء فی الحق می‌رسد. وی در جای جای آثارش به بررسی صفات این انسان می‌پردازد و در این جستجو تا جایی پیش می‌رود که انسان اخلاقی را به مقام وصل خداوندی می‌رساند.

اسپینوزا نیز انسانی را به تصویر می‌کشد که سراسر عشق عقلانی به خداست و نام او را «انسان آزاد» می‌نهد. انسانی که مفاهیمی مانند آزادی، قانون و ایمان بر او حکم فرما می‌شود. مؤمنانه زیستن و توجه به عقل که می‌تواند به کسب فضائل مختلف روی آورد را از جمله وجوه مشترک این دو فیلسوف می‌توان به شمار آورد.

کلید واژه‌ها: انسان اخلاقی، ملا صدرا، اسپینوزا، فضیلت‌گرایی، حضور خدا، عشق عقلانی به خداوند.

ط.....	فهرست شکل ها و تصاویر:
۱.....	کلیات
	فصل اول: خاستگاه تاریخی نظریه «انسان اخلاقی» ملا صدرا و اسپینوزا
۸.....	درآمد
۹.....	۱.۱. نظریات فیلسوفان یونانی و رواقی؛ زمینه مشترک تاریخی
۹.....	۱.۱.۱. نظریه سقراط
۹.....	۲.۱.۱. نظریه افلاطون
۱۰.....	۳.۱.۱. نظریه ارسطو
۱۱.....	۴.۱.۱. نظریه رواقیان
۱۲.....	۲.۱. پیشینه تاریخی نظریه «انسان اخلاقی» صدرايي
۱۲.....	۱.۲.۱. تأملی در فضیلت محوری اندیشوران مسلمان
۱۴.....	۲.۲.۱. بررسی نظریه ملا صدرا
۲۰.....	۳.۱. پیشینه تاریخی نظریه «انسان اخلاقی» اسپینوزا
۲۰.....	۱.۳.۱. نظرگاه فیلسوفان یهودی پیش از اسپینوزا
۲۰.....	۱.۱.۳.۱. سلیمان بن جبرئیل
۲۱.....	۲.۱.۳.۱. ابراهیم بن داوود و یوسف بن زدیک
۲۱.....	۲.۳.۱. بررسی نظریه اسپینوزا
۲۳.....	۱.۲.۳.۱. اصل صیانت ذات
۲۴.....	۲.۲.۳.۱. شخصیت
۲۶.....	۳.۲.۳.۱. خیر و شر
۲۶.....	۴.۲.۳.۱. عقل و اخلاق
۲۸.....	۵.۲.۳.۱. جبر و اختیار
۳۰.....	نتیجه گیری فصل اول

فصل دوم: نظریه اخلاقی ملا صدرا و اسپینوزا

۳۲ بیان مسأله
۳۳ ۱.۲. مهمترین نظریات اخلاقی در فلسفه اخلاق معاصر
۳۳ ۱.۱.۲. غایت‌گروی
۳۴ ۲.۱.۲. وظیفه‌گروی
۳۶ ۳.۱.۲. فضیلت‌محوری
۴۰ ۲.۲. نظریه اخلاقی ملا صدرا
۴۰ ۱.۲.۲. مؤلفه‌های اخلاق فضیلت در فلسفه صدرایی
۴۰ ۱.۱.۲.۲. «قدیس اخلاقی» ملا صدرا
۴۲ ۲.۱.۲.۲. جایگاه «ساحت‌های درونی انسان» در نظریه ملا صدرا
۴۳ ۳.۱.۲.۲. «فضیلت» و ارزش ذاتی آن از نظر ملا صدرا
۴۴ ۴.۱.۲.۲. تأکید بر «بودن» تا بر عمل
۴۴ ۵.۱.۲.۲. «غایت‌گرایانه» بودن
۴۵ ۶.۱.۲.۲. تقدم فضیلت بر الزام و تأثیر آن در معرفت
۴۶ ۳.۲. نظریه اخلاقی اسپینوزا
۴۶ ۱.۳.۲. مؤلفه‌های اخلاق فضیلت در نظریات اسپینوزا
۴۶ ۱.۱.۳.۲. «قدیس اخلاقی» اسپینوزا
۴۸ ۲.۱.۳.۲. جایگاه «ساحت‌های درونی انسان» در نظریه اخلاقی اسپینوزا
۴۸ ۳.۱.۳.۲. «فضیلت» و ارزش ذاتی آن از نظر اسپینوزا
۴۹ ۴.۱.۳.۲. تأکید بر «بودن» تا بر عمل
۵۰ ۵.۱.۳.۲. «غایت‌گرایانه» بودن
۵۱ ۶.۱.۳.۲. تقدم فضیلت بر الزام و تأثیر آن در معرفت
۵۲ نتیجه‌گیری فصل دوم

فصل سوم: فضائل در نظر ملا صدرا و اسپینوزا

۵۵ ۱.۳. اقسام فضائل در نظر ملا صدرا
۵۵ ۱.۱.۳. ایمان
۵۷ ۲.۱.۳. عشق

۵۸ گونه‌های عام عشق‌ورزی	۳.۱.۳
۶۲ آزادی و آزادگی	۴.۱.۳
۶۳ امید	۵.۱.۳
۶۳ طهارت	۶.۱.۳
۶۴ جود و بخشش	۷.۱.۳
۶۵ تقوا و پرهیزگاری	۸.۱.۳
۶۵ لذت	۹.۱.۳
۶۷ اقسام فضائل در نظر اسپینوزا	۲.۳
۶۷ ایمان	۱.۲.۳
۶۸ عشق	۲.۲.۳
۷۲ آزادی و آزادگی	۳.۲.۳
۷۳ ثبات نفس	۴.۲.۳
۷۴ غمخواری	۵.۲.۳
۷۴ سپاسگزاری یا حق‌شناسی	۶.۲.۳
۷۵ خیرخواهی	۷.۲.۳
۷۵ ادب	۸.۲.۳
۷۵ لطف	۹.۲.۳
۷۵ امید	۱۰.۲.۳
۷۷ نتیجه‌گیری فصل سوم	

فصل چهارم: نقش متافیزیک در نظریه اخلاقی ملا صدرا و اسپینوزا

۸۰ درآمد	
۸۱ بیان مسأله	
۸۲ ۱.۴ مابعدالطبیعه ملا صدرا	
۸۲ ۱.۱.۴ هستی‌شناسی ملا صدرا	
۸۳ ۲.۱.۴ خدای حاضر	
۸۴ ۳.۱.۴ فقر امکانی انسان	
۸۵ ۴.۱.۴ نظریه انسان کامل	

۸۶ ۵.۱.۴. مقام خلافت انسانی
۸۸ ۶.۱.۴. انسان کوچک و انسان بزرگ
۸۹ ۷.۱.۴. سلوک نظری انسان اخلاقی
۸۹ ۲.۴. مابعدالطبیعه اسپینوزا
۹۱ ۱.۲.۴. مفاهیم و اصول متافیزیک اسپینوزا
۹۲ ۲.۲.۴. جهان اسپینوزایی
۹۳ ۳.۲.۴. ربط و نسبت انسان اخلاقی با خدا
۹۵ نتیجه گیری فصل چهارم
۹۷ نتیجه گیری پایانی
۹۸ منابع

فهرست شکل ها و تصاویر

صفحه	عنوان
۳۴.....	نمودار ۲-۱
۳۶.....	نمودار ۲-۲
۴۰.....	نمودار ۲-۳

کلیات

مقدمه

نظریه ملا صدرا و اسپینوزا درباره «انسان» حوزه‌های مختلفی را در بر می‌گیرد؛ علاوه بر متافیزیک و الهیات، هر دو به تبیین مسأله «انسان» از منظر «اخلاقی» هم پرداخته‌اند. اگر «انسان اخلاقی» را عنوانی فرضی برای پژوهش آن‌دو در این باب بدانیم آنگاه به طرح مسائل عدیده‌ای می‌توان مبادرت نمود. از آن میان در این پژوهش به برخی پرداخته می‌شود، از جمله: این دو فیلسوف چه تعریف و ویژگی‌هایی را درباره انسان اخلاقی مطرح کرده‌اند؟ همچنین، در انسان اخلاقی، عمل با نظر چه ارتباطی می‌یابد؟ و غایت یا وظیفه اخلاقی چگونه تعریف و توصیف شده است؟

ملا صدرا در تعریف اخلاق، نظریه ارسطو را بیان می‌کند. او معتقد است که «خُلُق» ملکه‌ای نفسانی است که افعال بدون فکر و با سهولت از انسان صادر می‌شود. وی همچنین حسن خُلُق را به معنی رعایت حد وسط و اعتدال بین افراط و تفریط آورده است.

اسپینوزا نیز با تقریری جدید از اخلاق، به نظریه سقراط در باب تلازم «فضیلت» و «معرفت» باز می‌گردد؛ به این معنا که چون میل و خواستن لازمه ضروری تصدیق از یک طرف و تصور لازمه ضروری تصدیق از طرف دیگر است، بنابراین انسان به اقتضای تصور و معرفتش عمل می‌کند و هر کسی که به خوب بودن یک عمل معرفت داشته باشد، به آن نیز عمل خواهد کرد و بدین ترتیب به فضیلت / سعادت نائل خواهد شد. در این رساله سعی می‌شود با توجه به جوانب مختلف نظریه اخلاقی ملا صدرا و اسپینوزا، پاره‌ای مسائل ناظر به «انسان اخلاقی» به پژوهش درآید. برای نیل به این هدف، وجوه اشتراک و افتراق نظر آنها بیان شده و سپس حتی المقدور به تبیین این وجوه مبادرت شده است.

گرایش به اخلاقی زیستن در نهاد هر انسانی است و این امر بزرگترین عامل حرکت و تکامل است. اخلاقی زیستن انسان را وامی‌دارد که در حصار محدود و ثابت واقعیت موجود در طبیعت و زندگی نماند. اندیشه انسان اخلاقی به صورت یک نیاز فطری وجود داشته است و این امر منحصر به زمان و مکان خاصی نیست. بشر برای رهایی از مشکلات و تسکین خود همواره سعی کرده است اخلاق را در تمام وجوه زندگی خویش جلوه‌گر سازد. نخستین ردپای این تلاش‌ها در آثار فلاسفه یونان یافت می‌شود. یونان باستان نخستین جایی است که اندیشه انسان اخلاقی در آن مطرح شده و از آنجا به نقاط دیگر انتشار یافته است. در دوره اسلامی فیلسوفانی همچون فارابی، ابن سینا و خواجه نصیر بیش از همه به انسان اخلاقی توجه داشته‌اند.

بررسی این موضوع از جوانب مختلفی دارای اهمیت است. یکی از مسائلی که اهمیت و ضرورت موضوع را بیش از پیش برجسته می‌کند مقوله «معنای زندگی» است. انسانی که برای

زندگی خود معنایی قائل نیست یا در زندگی به گذر موقتی امور یا به نوعی خوش باشی آنی معتقد شود، یا چنانچه در ورطه یأس گرفتار شود بنیاد و مضمون اخلاقی زندگی را کم کم از دست رفته می‌یابد. بنابراین از این منظر به نظر می‌رسد برای معنی بخشی به زندگی ناگزیر از مبنایی فلسفی هستیم. به ویژه اینکه این دست مبانی فلسفی در زمانه ما کمیاب یا نایاب است. چرا که پایه‌های متافیزیک مدت‌هاست که در چالش و تردید است. به طور طبیعی دامنه چینی چالشی به عرصه اخلاق کشیده شده است. کسی که مبانی متافیزیک در نظرش نااستوار شده باشد اخلاقی زیستن دشوار و مشکل ساز می‌گردد. بنابراین بازخوانی و فهم آراء اخلاقی این دو فیلسوف که در دو افق تاریخی و فلسفی متفاوت بالیده اند ما را با تجارب و مایه‌های ارزشمند اندیشه و زیست اخلاقی می‌تواند مواجه کند. عمده اهمیت این پژوهش در این است که می‌توان ویژگی‌های «انسان اخلاقی» را کشف کرد و برجسته‌ترین شاخصه‌های «انسان اخلاقی» را از منظر ملا صدرا و اسپینوزا به دست آورد و مباحث عینی و ذهنی که می‌بایست در «انسان اخلاقی» بدان توجه کرد را توضیح داد. همچنین با توجه به اینکه بین این دو فیلسوف بزرگ چینی پژوهشی انجام نشده است، می‌توان نگرش‌های مبتنی بر تفکرات و مبانی متفاوت را بررسی کرد.

اهمیت و ضرورت اخلاقی بودن از این‌روست که اخلاقی بودن یکی از ساحت‌های وجودی انسان است. اما اینکه چرا باید اخلاقی باشیم یک سؤال مبهم است. چرا که این سؤال هم در مورد انگیزه اخلاقی بودن و هم در مورد توجیه اخلاقی می‌تواند به کار رود. بدین معنا که انگیزه فرد از اینکه دیدگاهی اخلاقی را اتخاذ می‌کند چیست؟ و سؤال دوم این است که فرد اموری را که اخلاقاً درست اند چگونه توجیه می‌کند؟ اگر این سؤال در مورد انگیزه اخلاقی بودن باشد، جواب آن انگیزه‌های مختلفی - مصلحت‌اندیشانه یا غیرمصلحت‌اندیشانه - است. ولی اگر مقصود از این سؤال توجیه باشد در جواب آن می‌توان توجیه اخلاقی یا غیراخلاقی ارائه کرد اما آنچه اخلاقاً درست است نیاز به توجیه اخلاقی ندارد. به توجیه غیر اخلاقی از دو جنبه اجتماعی یا فردی می‌توان نگاه کرد. جنبه اجتماعی: چرا جامعه باید علاوه بر قانون و مصلحت، اخلاقیات را نیز بپذیرد؟ از جنبه فردی: یعنی این که چرا یک فرد انسانی باید اخلاق را بپذیرد و بر طبق آن رفتار کند؟ در صورتی که از جنبه اجتماعی به آن نگاه کنیم توجیه غیر اخلاقی یا عقلانی آن چنین است که «در غیر این صورت شرایط حیات انسانی رضایت بخشی برای مردمی که در اجتماع زندگی می‌کنند بدست نمی‌آید». اما از جنبه فردی توجیه غیر اخلاقی اگر به صورت خودگرایانه یا مصلحت‌اندیشانه باشد توجیه درستی نیست بلکه توجیه ما باید یک توجیه عقلانی باشد یعنی اگر این خود

فرد است که شیوه زندگی خود را انتخاب می کند در این صورت، شیوه او شامل شیوه زندگی اخلاقی او نیز می شود.

اهداف کلی

- ۱- بازخوانی و فهم نظریه «انسان اخلاقی» ملا صدرا و اسپینوزا
- ۲- مقایسه نظریه «انسان اخلاقی» در نظر دو فیلسوف

اهداف جزئی

- ۱- بیان و تحلیل نظر ملا صدرا در تعریف «انسان اخلاقی» و ویژگی های آن
- ۲- بیان و تحلیل نظر اسپینوزا در تعریف «انسان اخلاقی» و ویژگی های آن
- ۳- فهم و بررسی وجوه اشتراک و افتراق نظریه این دو فیلسوف
- ۴- بررسی چرایی اختلاف و اشتراک نظر آن دو

کاربرد نتایج تحقیق

در سنت فکری، فرهنگی و دینی جامعه ما مسأله اخلاقی زیستن بسیار مهم شمرده شده است و ارزش اخلاق در زندگی انسان به اشکال مختلف بازگو شده و می شود و طبیعی است که تعریف سعادت هم غالباً در ذیل این آموزه عام و شامل صورت می گیرد. با توجه به بحران در حوزه زیست اخلاقی و ربط آن در سطوح فردی و اجتماعی، بدست دادن چارچوبی فلسفی و الهیاتی از زیست اخلاقی از طریق بازخوانی سنت فلسفه صدرایی از یک سو و فلسفه غرب از سوی دیگر می تواند به ترویج و توسعه آگاهی اخلاقی جامعه مدد رساند.

شیوه پژوهش

برای دستیابی به اهداف این پژوهش سعی می شود بر اساس روش تحقیق «مسأله محور» ابتدا کتب ملا صدرا و اسپینوزا به عنوان منابع درجه اول مورد مطالعه قرار گیرند. طبیعی است که برای فهم برخی از آراء آنها علاوه بر استفاده از منابع درجه دوم مربوط به نظریات آنها، منابع دیگر را هم پیش چشم خواهیم داشت. ارجاع فصل ها به صورت پانویس می باشد. این پایان نامه در چهار فصل تنظیم شده است. در فصل اول خاستگاه تاریخی نظریه انسان اخلاقی طرح شده است. در فصل دوم نظریه اخلاقی ملا صدرا و اسپینوزا بر اساس سه نظریه معروف غایت گرایی، وظیفه گرایی و فضیلت گرایی بررسی شده است؛ سپس در فصل سوم دیدگاه های این دو فیلسوف در مورد فضائل شرح و تبیین شده است. در فصل پایانی نقش متافیزیک در نظریه اخلاقی ملا صدرا و اسپینوزا

مورد پژوهش قرار گرفته است و در پایان هر فصل مقایسه‌ای میان نظر این دو فیلسوف صورت گرفته است.

سؤالات

در این پایان نامه که به بررسی انسان اخلاقی ملا صدرا و اسپینوزا می‌پردازد به پرسش‌های زیر پاسخ داده می‌شود:

(الف) ملا صدرا و اسپینوزا از کدامین نظام‌های اخلاقی متأثر هستند و چرا و چگونه از این نظام‌ها برای بساختن نظریه اخلاقی خود استفاده کرده‌اند؟ در واقع این سه سؤال همان سؤال از چیستی، چرایی و چگونگی تأثیرپذیری این دو فیلسوف از منابع معرفتی پیش از خود می‌باشد.

(ب) نظریه اخلاقی این دو فیلسوف در حیطه کدام یک از نظریات مشهور و رایج در زمانه ما یعنی نظریات سه گانه غایت‌گرا، وظیفه‌گرا یا فضیلت‌گرا می‌گنجد؟ و چرا؟

(پ) آیا ملا صدرا و اسپینوزا اخلاقی زیستن را تنها در محدوده اراده شخصی انسان ترسیم می‌کنند (خود تنها انگاراند) یا اینکه عامل اخلاقی را با نظر به چارچوب بیرون از او و محیط بر او تصویر می‌کنند و او را در ساختاری بزرگتر از خود جای می‌دهند؟ اگر فرض اخیر درست است طرح اجمالی آنها در پاسخ به این سؤالات چیست؟

با توجه به سؤالات مطرح شده ویژگی‌ها و شاخصه‌های انسان اخلاقی با اوضاع اجتماعی، مبانی فکری و شرایط حاکم بر آنها ارتباط مستقیم دارد. هر کدام از آنها بر اساس تلقی و دیدگاه خویش شاخصه‌هایی را برای انسان اخلاقی بیان نموده‌اند، که در بعضی از موارد با دیگری متفاوت است.

فرضیه‌ها

۱- نظریه ملا صدرا و اسپینوزا درباره «انسان اخلاقی» متأثر از سنت فلسفی و دینی پیش از خودشان می‌باشد.

۲- نظریه اخلاقی ملا صدرا و اسپینوزا را می‌توان تا حد بسیار زیادی در چارچوب فضیلت‌گرایی مندرج کرد.

۳- آراء متافیزیکی ملا صدرا و اسپینوزا در تبیین «انسان اخلاقی» نقش مؤثر و سازنده دارد.

پیشینه پژوهش

تاکنون راجع به انسان اخلاقی پژوهش‌هایی انجام گردیده است که به نوعی با این پایان‌نامه مرتبط است. کتابی با عنوان «انسان اخلاقی و جامعه غیر اخلاقی» نگارنده این اثر رینهولد نیبور می‌باشد که این کتاب توسط آقای رستم فلاح ترجمه شده و در سال ۱۳۸۹ به چاپ رسیده است. مقاله‌ای با عنوان «جامعه اخلاقی، انسان اخلاقی» از مصطفی ملکیان نگاشته شده است. این مقاله در نشریه آئین شماره سیزده و چهارده به چاپ رسیده است. ایشان در این مقاله با ذکر پنج مقدمه به تعریف انسان اخلاقی پرداخته‌اند. پایان‌نامه‌ها: پایان‌نامه‌هایی که به طور مشخص به بحث درباره «انسان اخلاقی» پرداخته‌اند چندان زیاد نیستند، اما از جمله موارد مرتبط، به عناوین زیر می‌توان اشاره کرد:

۱- اصول و نتایج انسان‌شناسی اخلاقی از دیدگاه افلاطون: نگارش این پایان‌نامه توسط مرضیه احمدی به راهنمایی مهدی زمانی و به مشاوره افلاطون صادقی در دانشگاه پیام نور مرکز تهران در سال ۱۳۸۹ صورت گرفته است این پایان‌نامه مشتمل بر هشت فصل و با استناد به آثار اصلی افلاطون در زمینه انسان‌شناسی و اخلاق می‌باشد.

۲- تبیین مبانی ارزش‌شناسی و انسان‌شناسی تربیت اخلاقی آکوئیناس و نقد آن از نظر ابن سینا: نگارش این پایان‌نامه توسط فردین جمور و به راهنمایی محسن ایمانی نائینی و به مشاوره علیرضا صادق زاده در دانشگاه تربیت مدرس در سال ۱۳۸۸ صورت گرفته است. اما تا آنجا که نگارنده جستجو کرده است به کتاب، مقاله یا پایان‌نامه‌ای که در آن به «انسان اخلاقی در فلسفه ملا صدرا و اسپینوزا» به صورت مستقل پرداخته باشد، برخورد نکرده است.

فصل اول:

خاستگاه تاریخی نظریهٔ «انسان اخلاقی» ملا صدرا و اسپینوزا

درآمد

از آغاز خلقت بشر اخلاق به شکل نیازی فطری وجود داشته و منحصر به زمان و مکان خاصی نبوده است. انسان‌ها همواره سعی کرده‌اند برای دست یافتن به آرمان‌های والای اخلاقی با تکیه بر استعداد و توانایی فکری و فلسفی خود آن را در تمام وجوه زندگی خویش جلوه‌گر سازند. یکی از مشهورترین و نخستین ردپای این گونه تلاش‌ها را در آثار فلاسفه یونان می‌توان مشاهده نمود. پیش از آن، فرهنگ و تمدن‌های بزرگ در حوزه آسیا و خاورمیانه امروزی نیز محل ظهور نظام‌های فکری و فلسفی و غالباً با ملغمه‌ای از آموزه‌های اسطوره وار بوده‌اند.

در یونان باستان برای اولین بار سقراط، افلاطون و ارسطو مباحث اخلاقی را در حوزه فلسفه به صورت جدی مطرح و مدون کردند. هر چند پیش از آن می‌بایست به نشو و نمای اندیشه‌های اخلاقی در مشرق زمین و البته ایران باستان اشاره کرد. تداوم و تشدید این حرکت را با صبغه اسلامی در ایران دوره اسلامی نیز می‌توان سراغ گرفت، دوره‌ای که فیلسوفانی چون فارابی، غزالی، ابن مسکویه، خواجه نصیر و ابن سینا تا برسد به فیلسوفان دوره اخیر ظهور کردند.

ملا صدرا به عنوان یک فیلسوف مسلمان در طراحی و توضیح نظریه اخلاقی خود از ابن سینا و به واسطه او از فلسفه نوافلاطونی که تفسیری از آراء ارسطو و افلاطون است، بهره گرفته است. نظریه اخلاقی اسپینوزا نیز متأثر از آراء فیلسوفان یونانی و رواقی است. اما از آنجا که هم ملا صدرا و هم اسپینوزا^۱ را می‌توان به عنوان دو فیلسوف دینی در نظر گرفت، نقش آموزه‌ها و تفاسیر دینی را در شکل‌گیری نظریه اخلاقی آنان نمی‌توان نادیده انگاشت. از این منظر، کند و کاو در باب نظریه انسان اخلاقی آن دو در پرتو بازخوانی پیشینه تاریخی اندیشه هر یک به فهم درست و همه جانبه نظریاتشان مدد می‌رساند. بنابراین در این فصل می‌کوشیم تا به اجمال بررسی نماییم که ملا صدرا و اسپینوزا متأثر از کدامین نظام‌های اخلاقی پیش از خود هستند؛ چرا و چگونه از این نظام‌ها برای بساختن نظریه اخلاقی خود استفاده کرده‌اند؟

^۱ - غلامحسین ابراهیمی دینانی، فیلسوفان یهودی و یک مسئله بزرگ، تهران: هرمس، ۱۳۸۸، ص ۱۹۴.